

bueix actes al Govern de la Generalitat i en altres moments parla de les posicions inestables dels consellers de la CNT i de la seva incoherència en l'acció de govern. Una cosa similar passa també en l'anàlisi de la reorganització municipal quan assigna el poder absolut per les forces polítiques i sindicals en funció del pacte de govern o dels regidors aconseguits en la primera reorganització de l'octubre del 1936, sense tenir en compte, per exemple, les regidories que s'atorgaven a cada formació o les complexes relacions personals en les poblacions petites. Hauria estat aclaridora, en canvi, una visió del que passava quan els qui oposaven la resistència eren d'ERC o del PSUC-UGT, o una anàlisi de quin abast tenia aquesta «indisciplina social», tenint en compte que ERC va ser fins al final a les Patrulles de Control —responsables de molts dels assassinats i de la repressió a la rereguarda— i que la UGT no es va retirar fins després dels Fets de La Fatarella.

Tot i que el text presenta també problemes ortotipogràfics i es troba a faltar un índex de noms, és, això no obstant, un llibre de lectura recomanada, fruit d'un gran treball, que proposa interpretacions novedoses de l'actuació dels governs dirigits per Tarradellas fins al maig del 1937 i de la crisi social que va marcar aquell període.

Antoni Lardín i Oliver

Paul PRESTON. 2011. *L'holocaust espanyol. Odi i extermini durant la Guerra Civil i després*. Barcelona: Base, 905 p.

Aquest llibre de Paul Preston culmina una llarga trajectòria de recerca que va començar l'any 1971 amb *The Spanish Right under the Second Republic. An Analysis* (Reading: University of Reading) i continuà, entre d'altres treballs, amb el conegut *Spain in Crisis. The Evolution and Decline of the Franco Régime* (Sussex: Harvester, 1976) i la indispensable *Franco. A Biography* (Londres: Harper Collins, 1993). En certa mesura, com ha fet Àngel Viñas, es pot afirmar que aquesta obra és el resum de tota una vida dedicada a la recerca i a la formació d'historiadors des del Cañada Blanch Centre for Contemporary Spanish Studies de la prestigiosa London School of Economics.

Aquest llibre, guardonat amb el primer Premi d'Història de Catalunya Santiago Sobrequés i Vidal de l'any 2010, ha estat, en les seves versions catalana, castellana i anglesa, àmpliament —i de manera molt diversa— ressenyat per especialistes i comentaristes de tota mena. *L'Holocaust espanyol* —val la pena afirmar per al lector desprevingut des de bon començament— és un treball que ha provocat aspres debats tant a revistes acadèmiques (vegeu especialment la polèmica entre Ismael Saz i Pedro Carlos González Cuevas als números 17 i 18 d'*Historia del Presente*) com a la premsa diària (vegeu sobretot l'article de Josep Fontana a *Público* del 15 de maig de 2011, escrit en resposta al text de Jorge M. Reverte publicat a *El País* pocs dies abans). És evident, a la llum de tot això, que aquest text s'insereix en un debat que des de fa uns anys recorre la historiografia espanyola sobre la Segona República i la Guerra Civil: la qüestió de les responsabilitats i les proporcions de la violència política tant la revolucionària com la franquista. En aquest sentit, no és casual, per exemple, que l'esmentada polèmica entre Saz i González Cuevas hagi derivat ràpidament molt més enllà del contingut estricte del treball de Preston.

Es tracta d'un treball polèmic que ja des del mateix títol ha despertat controvèrsies relacionades amb la pertinència de l'ús del concepte «holocaust espanyol» (vegeu, entre d'altres, l'article de José Antonio Vidal Castaño al número 10 d'*Hispania Nova*). No obstant això, i aquest és l'element central que cal remarcar, el subtítol deixa clar que l'objectiu de l'obra és analitzar l'odi i l'extermini durant i després de la Guerra Civil. La relació entre l'odi i l'extermini, entre les motivacions polítiques i ideològiques i les accions repressives, és justament un dels eixos de treball. Tot i així, el pes fonamental el trobem en el segon d'aquests aspectes, l'estudi de la violència i l'extermini. I és aquí on el text representa una mirada aprofundida i una aspiració de comprensió del fenomen en tots els seus nivells. En aquest sentit, l'apellació constant als relats individuals o locals dels dos bàndols contribueix a presentar una visió de la repressió que va molt més enllà de la mirada estadística, «impossible mai de perfilar del tot», i es proposa aconseguir «transmetre la intensitat de l'horror que hi ha més enllà de les xifres» (p. 21).

L'Holocaust espanyol, tot i la seva extensió, és un llibre de síntesi que demostra una enorme i remarcable varietat i quantitat de fonts bibliogràfiques i —en menor mesura— documents d'arxiu. Aquest domini biblio-

gràfic, que ressalta sobretot en l'aclaparador i adient ús de tota mena de llibres, escrits i memòries locals, el converteix en una referència inexcusable en la llarga trajectòria dels estudis històrics sobre la violència de la Guerra Civil i el franquisme. Tot això es complementa amb un acurat estudi sobre les xifres de la repressió franquista i de la rereguarda republicana que recull les darreres investigacions, i amb un annex amb mapes i estadístiques per regions, especialment interessant per realitzar amb molta rapidesa exercicis comparatius en el conjunt del territori.

El llibre s'estructura en tres parts ben delimitades. La primera, titulada «Els orígens de l'odi», pretén determinar els motius i el propòsit d'aquells que triaren el camí de la violència. I per fer això, naturalment, s'han de cercar les motivacions abans de 1936 ja que «el pas dels odis del 1917–1923 a la violència generalitzada» va ser «un procés llarg i complex» (p. 30). Així doncs, Preston estudia com els mètodes violents de les dretes es van recolzar en la idea segons la qual la violència i el desordre dels anarquistes eren els trets característics de tota l'esquerra i, de fet, de la mateixa República. En el desenvolupament d'aquest procés, el canvi de mentalitat dels africanistes durant la segona meitat dels anys vint, el paper de l'Exèrcit, la Guàrdia Civil, la intransigència dels terratinents —que recorrien a aquestes forces per sostenir amb les armes la seva negació a aplicar una part de la legislació republicana— a les conflictives i empobrides zones rurals, i les tensions entre l'Església catòlica i la República foren elements centrals. Així, s'anà configurant un discurs segons el qual tant les reformes de la República com els atacs anarquistes contra ella eren proves que l'esquerra era l'anti-Espanya. En aquest marc, es començà a construir una equivalència molt simbòlica entre jueus, marxistes i rifenys com a defensors de l'experiència inaugurada el 1931. Amb aquests elements els «teòrics de l'extermini», com Joan Tusquets —a qui Preston dedica varies pàgines—, acabarien consolidant ideològicament sobre el mite del «contuberni jueu-maçònic-bolxevic» els fonaments ideològics de la repressió posterior al 18 de juliol de 1936. Però abans, durant el bienni negre, la violència creixeria de manera exponencial. Com és conegut, la Revolució d'Astúries donaria a Franco la primera oportunitat per provar una pràctica repressiva que dos anys més tard aplicaria a gran escala i provocaria un gran canvi polític a tot el territori que faria créixer el poder de la CEDA, i amb això, els fantasmes de l'arribada del feixisme al poder per a

una part significativa de les esquerres (Largo Caballero, difusor d'un «revolucionarisme retòric», inclòs). Com diu Preston, la repressió a Astúries «va representar una transició fonamental del terror del Marroc al terror de la guerra infligit a la població civil de la República» (p. 165). Amb l'arribada del Front Popular al poder, la tensió social i la violència creixeren al camp amb les ocupacions de terres i també a les ciutats, amb l'anticlericalisme i amb els conflictes obrers. Les ciutats, també, serien un dels centres fonamentals de l'acció d'una Falange que tenia vincles econòmics amb la CEDA, ja que no n'hi havia prou amb l'agitació rural per justificar un cop d'estat, «calia mobilitzar l'opinió pública urbana, i això només es podia aconseguir amb la violència al carrer» (p. 196). En aquest context de creixent tensió, el fracàs de Prieto —pressionat per un Largo Caballero que havia radicalitzat el seu discurs— per formar govern el maig de 1936 fou, segons Preston, un element decisiu per precipitar l'inici de la guerra. No obstant això, afirma l'autor, «comparada amb l'actuació de la Falange, la retòrica revolucionària de Largo Caballero era completament vàcua» (p. 207–208). L'assassinat de Calvo Sotelo pocs dies abans de l'Alzamiento fou utilitzat per Gil Robles per culpabilitzar els partits del Front Popular i afirmar que ells serien les primeres víctimes de la reacció futura. L'intent de cop d'Estat estava en marxa.

Les parts segona i tercera del llibre s'ocupen de la violència «institucionalitzada» a la zona rebel —hi ha un capítol centrat en la repressió controlada per Queipo del Llano al sud i un altre sobre les accions liderades per Mola a Navarra, Galícia i Castella Lleó— i de la violència «espontània» —«en absència de força policial i de poder judicial»— dels comitès antifeixistes a la zona republicana, amb un èmfasi especial sobre els casos de Madrid i Catalunya, on «era fàcil que la violència anarquista es dirigís contra els comunistes, igual que contra els clergues, les classes mitjanes o els petits propietaris» (p. 415). En aquest sentit, «el col·lapse de l'aparell de l'Estat va facilitar inevitablement la violència de tota mena, tant si era en nom de la justícia revolucionària com de la satisfacció personal» (p. 450). En tots dos apartats, com a la resta del llibre, trobem l'esmentada preocupació constant per vincular la política repressiva «des de dalt» amb la història local i les històries de vida.

La quarta part de l'obra es concentra en l'avenç de les tres columnes —la «columna de la mort»— que partiren cap a Madrid sota les ordres

del comandant Yagüe, que obeïa ordres directes de Franco. Aquestes columnes aplicaren les tècniques de terror que els africanistes havien practicat amb la població sotmesa al protectorat del Marroc als territoris que van conquerir al seu pas cap a la capital. Segons Preston, el contrast de les pràctiques atroces de Mola, per exemple, i les de l'exèrcit republicà eren notòries. El terror inflingit per aquests militars no era ni espontani ni un efecte secundari imprevist. Tant la Legió com els regulars o els falangistes solien «mutilar els cadàvers dels enemics» (p. 519), però també acompanyaven aquestes activitats amb robatoris indiscriminats. Badajoz fou un cas emblemàtic d'aquesta repressió, amb una massacre que, pel cap baix, pujà a 3.800 persones l'agost de 1936. L'objectiu de Franco era acabar de «purgar» tots els territoris conquerits abans d'arribar a Madrid, i per això endarrerí l'arribada a la capital. Aquesta quarta part dedica un capítol també pràcticament monogràfic a les matances de Paracuellos, «enmig de la claustrofòbia que el setge provocava [...] a l'odi generalitzat als dretans s'hi afegia un temor molt específic» (p. 564–565). Amb l'evacuació de la capital de la República a València, la situació experimentà un canvi radical que s'evidencià amb la creació de la Junta de Defensa, formada per líders sindicals i de partits. En el relat de Preston, la figura de Santiago Carrillo resulta profundament qüestionada i, tot i que les responsabilitats són compartides per tots els participants d'aquesta Junta, les seves explicacions són refutades amb diferents documents. Però més enllà d'això, l'historiador anglès afirma de manera rotunda que les execucions i les «sacas» conegudes com a «Paracuellos», «una de les més grans atrocitats individuals perpetrades en territori republicà», s'expliquen, però no se justifiquen, «per les terribles condicions regnants a la capital assetjada» (p. 604).

La cinquena part del llibre té com a eixos «La Defensa de la República contra l'enemic interior» (capítol XI) i «La lenta guerra d'extermini de Franco» (capítol XII). El primer capítol analitza llargament les tensions entre dues concepcions en disputa dins del bàndol republicà, una, formada pels comunistes, una part substancial del PSOE i els partits republicans burgesos, pels quals l'esforç bèl·lic era el centre de la seva política, i una altra, constituïda per la CNT-FAI i el POUM, que s'oposava a l'Estat, fins i tot després de la desfeta de Màlaga el febrer de 1937. Aquestes tensions acabarien esclatant amb força a Barcelona, amb els coneguts Fets de Maig, tindrien una expressió d'abast internacional amb l'assassinat

d'Andreu Nin (llargament estudiat en aquest capítol) i acabarien derivant en la illegalització del POUM i l'arraconament dels anarquistes. Tot i així, en el sector republicà, «la violència indiscriminada estava pràcticament controlada cap a la fi del 1936, i el nou sistema de justícia popular funcionava relativament bé» (p. 641). No obstant això, a mesura que la situació es va anar tornant cada vegada pitjor per als republicans, i més segura per a la cinquena columna, el SIM va esdevenir més despietat i alguns individus, especialment brutals. I, encara més endavant, quan les restes de l'exèrcit republicà anaven cap a l'exili, les ordres de Negrín de garantir la seguretat dels presoners es van ignorar. El segon dels capítols d'aquesta part relata amb detall l'avenç i la repressió de les tropes nacionals sobre el País Basc, Santander, Astúries, gran part d'Aragó i tota la costa oriental, és a dir, tots els territoris on el cop no havia triomfat. Sobre aquests llocs, la repressió inclogué execucions, però també confiscacions, multes i, en el cas d'Euskadi i Catalunya, tingué un component especial de repressió sobre la llengua i la cultura. En aquest sentit, són especialment interessants les declaracions de Serrano Suñer a un periòdic nazi en les quals afirma que «el pueblo [català] está enfermo moral y políticamente» (p. 749).

Com és sabut, la fi de la Guerra Civil no posà fi a la repressió. Pel contrari, la guerra contra la República continuà als tribunals, les presons, els camps de concentració, els règims de treballs forçats, i també contra els exiliats que, en molts casos amb la col·laboració nazi, acabaren morint als camps d'extermini alemanys o al mateix territori espanyol, com Lluís Companys. També va perviure amb els segrests de fills i filles de republicans. Tots aquests elements són analitzats al darrer capítol del llibre. Com afirma Preston, «la persecució sistemàtica es mantindria en pràcticament tots els aspectes de la vida quotidiana fins ben entrada la dècada de 1950» (p. 808). Tot i que alguns dels implicats acabarien penedint-se'n (o patint trastorns psicològics), les seves conseqüències perdurarien fins a l'actualitat.

Maximiliano Fuentes Codera

Universitat de Girona